

HUBAI LÁSZLÓ

Szociáldemokraták a demokráciáról, 1944–1947

A második világháború befejező szakaszában minden mérvadó hazai tényező előtt világossá vált, hogy a tengelyhatalmak vereségével Magyarország szinte semmi sem folytatható onnan, ahol a háború előtt volt. Az antifasiszta koalíció győzelme – a semleges országok és a Szovjetunió kivételével – Európa-szerte újjáélesztette a demokráciához fűzött reményeket. Ennek megfelelően minden komolyan vehető hazai politikai szereplő is jelentős demokratizálódással számolt. Többek között azzal is, hogy a választójog kiterjesztésével az ipari munkásság a Horthy-korszakhoz képest jóval nagyobb képviselőre jut, és a háború utáni újjáépítés nagy feladatai megkívánják a Szociáldemokrata Párt részvételét az új koalíciós kormányban.

A háború utáni általános balratolódás egyik nyertese szerte Európában a szociáldemokrácia lett. Egyrészt a hatalmas méretekben fejlődő hadiipar megnövelte a munkásság létszámát, másrészt a szociáldemokraták demokrácia iránti elkötelezettsége és kormányzóképesége a legtöbb nyugat-európai országban vitán felül állt. Abban persze jelentős különbségek voltak, hogy egy adott országban milyen erős a szociáldemokrata párt. Svédországban még a háború európai szakaszának vége előtt (1944 decemberében) megtartott választásokon felbomlott a kommunistákat is magában foglaló nemzeti egységkormány, és egypárti, szociáldemokrata kormány alakult.¹ Nagy-Britanniában 1945. július elején fölényesen győzött a Munkáspárt.² Ez a tény egy rövid ideig az SZDP vezetőiben azt a hitet keltette, hogy a „végcél”, a szocializmus evolúciós úton, a polgári demokrácia keretei között, választási győzelmek útján előbb-utóbb számos fejlett ipari országban elérhető lesz.

Európa keleti, délkeleti részében azonban korábban is, a háború után is más volt a helyzet. Itt a polgári demokrácia *helyreállítása* nem lehetett cél, hiszen ebben a régióban ilyen – Csehszlovákia kivételével – korábban sem

¹ A szociáldemokraták a szavazatok 46,55 százalékával a 230 mandátumból 115-öt (50%) szereztek meg. Lásd FABIÁN György–KOVÁCS László Imre: *Parlamentí választások az Európai Uniói országaiban (1945–2002)*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 452.

² A Munkáspárt a szavazatok 47,69 százalékával a 640 mandátumból 393-at (61,41%) szerzett. Uo. 310.

volt. Tudni lehetett, hogy Jugoszláviában, Tito partizánjainak felszabadító harcai után, kommunista rezsim következik, és azt is, hogy Bulgária és Románia szovjet biztonsági zónaként előbb-utóbb szovjetizálódik. E két terület közé szorulva Magyarország sorsa legalább két évig bizonytalan volt: bizonyosan csak a demokratikus átalakulás (és az újjáépítés) feladatait lehetett látni.

Az európai szociáldemokrata pártok újjászerveződő együttműködésében a Szovjetunióhoz, illetve a kommunista pártokhoz való viszony volt az egyik fő törésvonal. Londonból kevésbé látszottak világosan a kelet-közép-európai régió szociáldemokratáinak feladatai a demokratizálásban és a korábbi diktatórikus vagy autoriter rendszerekből való átmenet kérdéseiben. Az SZDP nemzetközi hivatását abban vélte megtalálni, hogy híd legyen Kelet és Nyugat között.³

Magyarország történelmében a második világháború utáni időszakot a korlátozott polgári demokrácia korszakának nevezhetjük.⁴ A politikai, benne a parlamenti küzdelmek során világossá vált, hogy a demokrácia gyakorlata milyen korlátokat jelent egy politikai párt számára. Az SZDP például ekkor beszorult a kommunisták és a kiszegzdek közé: a „végcél”, a szocializmus és a fő társadalmi bázis, a munkásság az MKP-val való szövetséget erősítette, a demokrácia iránti elkötelezettsége viszont a kiszegzdek paraszti centrumához állt közelebb. A kommunisták a hatalmi befolyás érdekében egyre inkább antidemokratikus, sőt törvénytelen eszközök alkalmazásához folyamodtak, az SZDP egy része meg csendestársnak bizonyult ebben.⁵ Az 1947-es, első hidegháborús év azután Magyarországon is eltiporta a demokratikus vágyakat, ismét bebizonyosodott: 1918 ősze, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után Magyarország már nem alanya, hanem tárgya a nemzetközi viszonyoknak.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy felvillantsam: a felszabadulás és a hidegháború kezdete közötti két-két és fél évben milyen elképzelések fogalmazódtak meg az SZDP politikusaiban a korabeli demokrácia elméleti kérdéseit illetően.⁶ Mivel az ilyen típusú viták terepe elsősorban a *Szocializmus* című folyóirat volt, döntő részben erre fogok támaszkodni.

A Szociáldemokrata Párt 1945 előtt nem készített a háború utáni közvetlen és az átmeneti feladatokat is felölelő egységes akcióprogramot. Általában az 1903-as pártprogram vagy más, az előző évtizedekben készült részprogramok gondolatait idézgették, de nem összegezték az adott helyzet

³ SZÉKELY Gábor: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetközi kapcsolatai. In: VARGA Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 328–334.

⁴ A kérdésről részletesebben lásd HUBAI László: Viták és állásfoglalások a II. Magyar Köztársaságról. *Múltunk*, 2005/2. 203–221

⁵ A kérdésről részletesen lásd PALASIK Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

⁶ A szövegben szereplő szociáldemokrata politikusok életrajzi adatait lásd *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve* vonatkozó fejezetében (*Száz portré*).

közvetlen feladatait. Bár 1942–1943 fordulóján Mónus Illés vezetésével akcióprogram-tervezet készült a párt háború utáni politikájának körvonalazására, ezt nem sikerült véglegesíteni és hivatalos pártprogrammá tenni.⁷ A szűkebb belső pártvitákban megszületett a demokratikus és szociális Magyarország jelszava és a *Népszava* által folytatott propagandakampány révén számos szociáldemokrata vagy szimpatizáns politikus, értelmiségi és munkásmozgalmi ember ismerkedett meg a háború után tétélezhető feladatokkal.⁸ A világháborús események miatt, 1943 második felétől azonban a politikai programalkotás nem folytatódott tovább, így a programtervezet csak az egyéni interpretációk révén gyakorolhatott hatást az SZDP politikájára. A párt programszerű, részletes politikai célkitűzéseit emiatt az 1945. májusi kibővített pártvezetőségi ülésén dolgozták ki, majd augusztusban a XXXIV. pártkongresszus fogadta el.

E dokumentum és a benne megfogalmazott demokráciafelfogás „hatókörét” jelentősen befolyásolta, hogy az SZDP-t a centralizmus nélküli liberális pártdemokrácia jellemezte. Az egyes irányzatok között növekvő nézeteltérések, belső harcok sok energiát fogyasztottak, így nem volt egységes koncepció és erre épülő hatékony gyakorlat.⁹ Nem ok nélküli tehát a korabeli szállóige: a szociáldemokrata pártban „mindenki azt csinálhat, amit akar, de az sem kötelező”.¹⁰

A pártban lévő irányzatok 1943–1944-ben fokozatosan alakultak ki, határozottabb kontúrokkal azonban csak a felszabadulás után jelentkeztek. 1947 végéig a viták döntően a párt vezetőségén belül maradtak. Az egyes irányzatok között gyakori volt az ingadozás, az átmenet, a hozzájuk tartozó vezetőket nem egyformán kötötte össze a csoportidentitás: a párt úgynevezett baloldala ezt végig büszkén hirdeti, úgynevezett jobboldala azonban csak 1947 végén vállalta ezt a jelzőt. Emiatt is hangsúlyozni kell, hogy a párt demokráciafelfogásának vizsgálatánál csak megszorításokkal címkézhető az állásfoglalások (és a megnyilatkozók) bal- vagy jobboldalinak.¹¹

Az SZDP a demokráciát történelmileg változó kategóriaként fogta fel. A „demokrácia” értelmetlen abstrakció – írta Justus Pál –, mint minden kategória, a demokrácia fogalma is állandóan változik.¹² Faragó László is azt

⁷ BALOGH Sándor: *Parlamenti és pártarcok Magyarországon 1945–1947*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1975. 20–23.

⁸ A programtervezetet és vitáját ismerteti PINTÉR István: *A Szociáldemokrata Párt politikája 1933–1944*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1980; STRASSENREITER Erzsébet: *A Szociáldemokrata Párt és az ország demokratikus átalakítása (1944–1945.) Párttörténeti Közlemények*, 1983/1. 97–104.

⁹ MOLNÁR János: Irányzatok a Szociáldemokrata Pártban 1945 után. *A Politikai Főiskola Közleményei*, 1977/2. 50–63.

¹⁰ Idézi JEMNITZ János: A magyarországi szociáldemokrata párt külpolitikai irányvonalának alakulásához (1945–1948). *Történelmi Szemle*, 1965/2–3. 165.

¹¹ Az SZDP demokráciafelfogására lásd például IKLADI Lajosné: Pártok a demokráciáról. *Tájékoztató*, 1967/1. 90–112.; GAZDAG István: Adalék a demokrácia fogalmának szociáldemokrata értelmezéséhez az 1945–47-ig terjedő időszakban. Uo. 1969/6. 188–199.; MOLNÁR János: A Szociáldemokrata Párt demokráciafelfogásának fő vonalai 1944 után. In: SZOBOSZLAI György (szerk.): *Ideológia és demokrácia. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*. Budapest, 1984. 168–175.

¹² JUSTUS Pál: Demokrácia és szocializmus. *Szocializmus*, 1945/3–4. 103.

ajánlotta, hogy a demokráciával mint fogalommal önmagában ne dolgozzunk, mert az „antimarxista és tudománytalan volna”.¹³

Az SZDP-ben általában megkülönböztették a demokrácia ókori és modern értelmezését. Az ókori demokráciák legfontosabb ismertetőjegyének a szabadok egyenlő jogait, a maguk választotta vezetést és a szabad kisebbség szabadságtól megfosztott, rabszolga többség fölötti uralmát tartották.¹⁴ A modern demokrácia meg „az újkori polgárok műve”, akik a középkor végére előbb gazdaságilag, majd politikailag is megerősödtek.¹⁵

A jobboldaliak, ha elvben hangsúlyozták is a demokrácia fogalmának történetiségét, az egyes kérdések vizsgálatánál inkább valami elvont, általános demokráciát emlegettek, és ehhez próbáltak viszonyítani. A baloldal viszont nem általánosságban vizsgálta a demokráciát. Mint például Justus Pál írta: a demokrácia „többször és mélyrehatóbban változott a történelem folyamán, amint változott a demokráciát kiharcoló és fenntartó osztálynak, a burzsoáziónak és a termelési rendszernek, a kapitalizmusnak a szerkezete”.¹⁶

Az SZDP demokrácia kérdéseiről nyilatkozó vezetői a demokrácia korabeli tömegbázisát sötét színekben látták. „Nagy tömegeink vannak – osztálykülönbség nélkül találkoznak itt honfitársaink –, akik nem ujjonganak a szabadságnak, nem értékelik a demokráciát” – állította Kéthly Anna.¹⁷ Erdődy János 1946 tavaszán is hangsúlyozta: „...ennek az országnak a többsége két évvel ezelőtt a fasisztákkal rokonszenvezett, hogyan válhatott volna e két súlyos esztendő alatt demokratává?”¹⁸ Egy másik írásában éppen azért hangsúlyozta a nép demokratikus átnevelésének fontosságát, mert enélkül „a tekintélytiszteletre szoktatott nyájemberek alaktalan tömege ismét csak új vezérkóst keresne magának”.¹⁹ Ezzel összhangban az SZDP számára „a magyar demokrácia nem állapot, hanem irányjelzés”, demokráciáról „csak mint célról beszélhetünk, nem mint meglévő társadalmi rendről”.²⁰

Az SZDP dokumentumai visszatérően rögzítették a párt álláspontját: az ország demokratikus átalakítása minden haladó erő feladata, a demokráciát csak a reakció elleni következetes harcban lehet megteremteni. Szólt erről a XXXIV. kongresszus elvi nyilatkozata is: „Ma a demokráciáért és az ország újjáépítéséért. Ez a kettő: egy. Csak a demokrácia tiszta légkörében sikerülhet az ország újjáépítése, és csak a reakció ellen folytatott kíméletlen harc biztosíthatja az újjáépítés sikerét. De megfordítva: újjáépítés nélkül nincs, mert nem lehet demokrácia. Mert a belső gazdasági rothadás, a köz-

¹³ FARAGÓ László: Öngyilkos demokrácia. Uo. 1945/1. 82.

¹⁴ JUSTUS Pál: Demokrácia és szocializmus. I. m. 103.; HORVÁTH Zoltán: Harcos demokrácia. Uo. 1946/3–4. 147.

¹⁵ SZAKASITS Árpád: A demokráciáról és a szocializmusról. In: *Demokrácia*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar kiadása, Budapest, 1946. 169.

¹⁶ JUSTUS Pál: Demokrácia és szocializmus. I. m. 103.

¹⁷ KÉTHLY Anna: A nevelés szabadsága. *Szocializmus*, 1945/3–4. 103.

¹⁸ ERDŐDY János: Magyar demokrácia. Uo. 1946/3–4. 118.

¹⁹ ERDŐDY János: Demokrácia és írás. Uo. 1945/3–5. 92.

²⁰ Uo. 93.

lekedés hiánya, az ipar ziláltsága, a munkafegyelem meglazulása vagy éppen felbomlása, a fekete piac hiánáinak garázdálkodása, az infláció veszedelemes láza megsemmisíti az egészséges demokrácia minden lehetőségét.”²¹

A polgári demokrácia bírálata

A Szociáldemokrata Párt következetesen fellépett a hagyományos polgári demokrácia elemeinek: a parlamentarizmus, a szólás-, a gondolat- és a szervezkedési szabadság érvényesítéséért. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés második napján Szabó István, a párt vezérszónoka fejtegette ki álláspontját. „Mi, szocialisták tartalmi demokráciát akarunk. Közéletünk jogforrása az egyenlőség, szabadság, testvériség [...] Töröljünk el minden felesleges, múzeumi sallangot, címet és rangot, ami nevetségessé teszi az embert embertársa előtt. Az ezzel járó gazdasági aránytalanságot szüntessük meg. [...] Legyen szabadság minden polgár számára, legyen szólás- és sajtószabadság, legyen gyűlekezési jog.”²² A párt 1945. augusztusi kongresszusán elfogadott munkaterv is ebben a szellemben fogalmazott.

Az SZDP minden irányzata továbbgondolta a demokrácia egyszerű „szótári értelmét”, a népuralmat. Erdődy János úgy vélte, hogy a demokrácia politikai értelme „olyan politikai és lehetőség szerint gazdasági berendezkedést jelent, amely a nép többségének, politikai (és lehetőleg gazdasági) akaratnyilvánításán alapul”. A demokráciának „közmegegyezéssel kialakított” tartalma is van: „...ez a többségi akarat, a kisebbség felfogásának és szándékainak tudomásulvételével és mérlegelésével, szabad viták során, a lehető legnagyobb számú állampolgár javára és a szabadságjogok lehető maximumának a köz érdekében való összhangba hozatala útján formálódik és ölti magára a hatalmi elhatározás képét.”²³

Horváth Zoltán a demokrácia modern értelmezéséből, a jogegyenlőségből indult ki. A demokrácia „teljes egyenlőség, teljes egyenjogúság, tehát egyben maradéktalan cselekvési szabadság is a fennálló és közösen meghatározott törvények keretén belül”. Az így értelmezett demokrácia azonban sehol sem valósult meg, helyette az oligokrácia, az egyes csoportok uralmi helyzete érvényesült – vélte. „A modern demokrácia a polgári nép uralma a társadalom többi, alacsonyabban álló rétege fölött, még azokban az államokban is, ahol az alacsonyabban álló – nagyrészt többségi – tömegek forma szerint egyenlően osztoznak az illető állam adta közjogokban.” Úgy látta,

²¹ A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusán elfogadott akcióprogram (1945. augusztus 18–20.) In: RÁKOSI Sándor–SZABÓ Bálint (szerk.): *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai, 1944–1948.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1979. 102.

²² VAGYÓCZYKNE KÉKES Viktória (szerk.): *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány megalakulása. 1944. december 21–22.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1984. 101.

²³ ERDŐDY János: *Magyar demokrácia.* I. m. 116.

hogy igaz ez az angolszász országokra is, amelyekben a demokrácia alapja „a teljes és tiszta parlamentarizmus”, ám ez a választókerületek beosztásában, a leadott szavazatok és a kapott mandátumok számarányában „nagy eltulodásokat tesz lehetővé a népakarat maradéktalan érvényesülése rovására”. A választásokon megmutatkozó népakarat szabad érvényesülése útjába parlamenten kívüli erők állnak, amelyek gazdasági-tőkés természetűek. „A közjogilag kodifikált és gyakorlatban is használt demokratikus jogok tehát egy bizonyos határon túl automatikusan elvesztik jelentőségüket és kénytelenek visszahőkölni egy magasabb erő, a kapitalista gazdasági rend természetes ellenállásával szemben.”²⁴

Hasonlóan látta ezt Justus Pál is, aki a folyton változó demokrácia azonos formai elemeinél fontosabbnak tartotta tartalmi azonosságukat; a termelőeszközök magántulajdonát, a társadalom osztályokra szakítottágát. Szabó Ervint idézve állapította meg, hogy a munkásság tömege ugyan a demokráciáért küzd, a demokratikus eszmény irányítja, de a legtökéletesebb intézmények sem oldják fel a birtokos és a birtoktalan, a munkásosztály és a munkáltató osztály ellentétét. Ezért a munkásosztály harcainak végső célja a gazdasági ellentét okainak végleges megszüntetése.²⁵

Szakasits Árpád is összekapcsolta a gazdasági és a politikai demokráciát. „A politikus leszámol a liberalizmus csalóka ábrándjaival és azt akarja, hogy a társadalom tagja pozitív értékek megvalósítására törekedjék. Ezt a gazdasági demokrácia megalapozásával szándékozik elérni. Enélkül a társadalmi és politikai demokráciát lehetetlenség megvalósítani. A gazdasági demokrácia megerősíti azokat, akik eddig a tőkéssekkel szemben állva hátrányba kerültek.”²⁶

Hasonlóan ítélte meg a polgári demokráciát Faragó László is. „A polgári demokrácia szükségképpen csonka demokrácia. Megadja a politikai szabadsondfutás lehetőségét a munkásosztálynak, de ugyanakkor gazdasági téren gondosan ügyel a tőke szupremációjára.” Ha a tőke terhesnek érzi a demokratikus politikai felépítményt, megbuktatja a politikai demokráciát – azért, hogy megakadályozza a keletkezésben lévő gazdasági demokrácia kiteljesedését. Ebből adódik Faragó következtetése: „Aki beéri a politikai demokrácia polgári válfajával, az ezt a politikai demokráciát veszélyezteti. Aki pedig a politikai demokráciát gazdasági demokráciává akarja elmélyíteni és kifejleszteni, az a polgári demokrácia ösvényéről a proletár demokrácia országútjára kell térjen.”²⁷

A fentiekől eltérő *tiszta demokráciához* való vonzódás az SZDP-ben elsősorban a jobboldalon maradt fenn. Ezt azonban csak a napi agitációban és elsősorban a választások előtt emlegették.

²⁴ HORVÁTH Zoltán: Harcos demokrácia. I. m. 147–148.

²⁵ JUSTUS Pál: Demokrácia és szocializmus. I. m.

²⁶ SZAKASITS Árpád: i. m. 176.

²⁷ FARAGÓ László: Öngyilkos demokrácia. I. m. 83.

A Weimar-szindróma

Az SZDP politikai dokumentumaiban, sajtójában, illetve vezetői közéleti szereplések során erősen bírálta a weimari demokráciát. „Németországban a weimari demokrácia dogmatikus szellemben értelmezte az alkotmányt és ezzel az értelmezéssel egyenesen bátorította esküdt ellenségeit, hogy a siker minden reményével támadják és ássák alá a demokrácia gyenge és zsenge épületét” – írta Horváth Zoltán.²⁸ Ugyanő másutt az Olaszországban történeteket is hasonló módon ítélte meg: „...a diktatúrák a demokrácia eszközeivel, az alkotmányosság látszatának megőrzésével kerültek uralomra és már csak a birtokon belül kezdték meg antidemokratikus intézkedéseiket.”²⁹

Abban a kérdésben, hogy miként és miért történhetett mindez, már eltértek a jobb- és baloldali állásfoglalások. Faragó László szerint „a demokrácia és az alkotmánytisztelet akadályozta meg a köztársasági, politikai hatóságokat abban, hogy ártalmatlanná tegyék a horogkeresztes banditákat”. Ő a demokratikus újságírókat is bírálta, mert a „demokrácia szent nevében” tiltakoztak a *Völkischer Beobachter* betiltása ellen.³⁰ Ennél messzebb mentek a baloldali következtetések. Horváth Zoltán szerint az állampolgárok még azon sem voltak hajlandók elgondolkozni, hogy „a szűkebb korlátok közé szorított demokrácia még mindig több, mint a megsemmisített demokratikus rendszer”. Mivel a német nagytőke érdekei a demokráciában nem érvényesültek, igyekszik azt megsemmisíteni. És a német nemzet segítette a nagytőkét, mert „a demokráciától jogokat kapott ugyan, de szabadságot nem”. A munkások körében nőtt a bérrabszolgaság, így „a gazdasági nyomorúsággal szemben a demokrácia nyújtotta, nagyrészt elvi előnyök értéküket vesztették”. Ezért a német nép nem tudott a „közvetlen napi gondok látókörén túlemelkedni”. Horváth fontosnak tartotta az összehasonlítást is: az évszázados angol demokrácián nevelkedett tömegek tudták, hogy „sor-suk valódi jobbra fordulását csak a demokrácia eszközeivel érhetik el”, míg a német nép önként lemondott erről.³¹

Faragó László szerint a weimari demokrácia „politikai demokrácia volt, amelynek felső emelete, a gazdasági demokrácia csak kezdeteiben, a tőkés gazdasági rend által elsatnyulásra ítélt kezdeteiben” volt meg. Ugyanakkor a politikai demokrácia csak polgári demokrácia volt, mert a munkásosztály a politikai hatalomnak sohasem volt „egyedüli hordozója”, hanem csak részese. Ebből az következett, hogy viselnie kellett a felelősséget minden hibájáért és fogyatékoságáért anélkül, hogy „tökéletesen élvezte volna előnyeit”. A polgárság pedig „a Rajnán innen silány fajta, demokratikus hagyomány nélküli”.³²

²⁸ HORVÁTH Zoltán: *Harcos demokrácia*. I. m. 148.

²⁹ HORVÁTH Zoltán: *A demokrácia átalakulása. Szocializmus, 1945/2*. 89.

³⁰ FARAGÓ László: *Öngyilkos demokrácia*. I. m. 82.

³¹ HORVÁTH Zoltán: *Harcos demokrácia*. I. m. 146.

³² FARAGÓ László: *Öngyilkos demokrácia*. I. m. 82.

A szociáldemokraták a weimari demokrácia bírálatát összekapcsolták a demokrácia önvédelmének szükségességével. „Semmi sem jár annak, aki a demokratikus jogokat a demokrácia megsemmisítésére akarja használni” – mondta Kéthly Anna Weimarra hivatkozva, a nemzetgyűlés Magyarország államformájáról szóló törvényjavaslatának vitájában.³³ Egy másik vitában hasonlóan nyilatkozott Bechtler Péter is: „...téves a demokratikus szabadságjogokat, a gondolat és a bírálat szabadságát úgy értelmezni, hogy az a társadalmi rendszer aláaknázására, a társadalmi béke felborítására használható”.³⁴

Mit kezdjen a demokrácia a demokrácia ellenségeivel?

Diktatúra megteremtésére irányuló törekvések ellen a demokrácia nem védekezhet csak a demokrácia eszközeivel – írta Faragó László. Ez biztos vereséghez vezet, mert „a partner ezt a demokráciát csak a maga erősödésére használja fel, megszegi a játékszabályokat [...] és amíg a demokratikus tömegeket elzárja az erőszaktól [...] maga csöppet sem rest, hogy ezeket a körlátokat előbb áttörje, azután megsemmisítse”. Az ilyen demokrácia öngyilkos demokrácia. Ezért a politikai demokrácia, amíg polgári, „nem hagyható tehát a maga önműködő szabadságában, hanem korrektívumokra szorul”. Nevezetesen: „...a demokrácia közösségébe csak az vehető fel, aki maga is demokrata.” Bírálta a „monopoldemokráciára” törekvőket is, mert szerinte csak antidemokraták lehetnek azok, akik olyan demokráciát akarnak, ami „egy vagy több osztály rendszere egy másik osztály vagy csoport kirekesztésével”. (Meg kell jegyezni, hogy Faragónak ez az állítása némileg ellentétes cikkének más helyen található gondolatmenetével; célja vele vélhetőleg az volt, hogy elhatárolja magát a „baloldali antidemokratáktól”, azaz a kommunistáktól.)³⁵

Szakasits történelmi analógiákra hivatkozva azt kívánta bemutatni, hogy a demokrácia megteremtése érdekében szükség van az erőszak alkalmazására is. Cromwell demokráciáját (a korabeli intézkedéseket) a kortársak nem demokráciának, hanem förtelmes barbárságnak tartották. „Ha politikailag szükség volt rá, bezárták a színházakat, üldözték a zenét és a művészetet”, Cromwell működése azonban, így Szakasits, a „demokrácia alapvetése” volt. A magyar demokrácia gondjai is az ilyen kezdeti problémákból adódnak – vélte. A magyar demokrácia még csak öt hónapos „és természetes, hogy nem hogy még gyerekcipőben nem jár, hanem mondjuk meg magyarul, még pelenkában van”. Majd a tőle szokásos retorikával bizakodva azt közölte: „Ennek dacára erőteljes fiatal csemete és meg vagyok róla győződve,

³³ A Magyarország államformájáról szóló törvényjavaslat vitája. 1946. január 30. In: *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója*. Athenaeum, Budapest, 1946. I. k. 280.

³⁴ A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvényjavaslat nemzetgyűlési vitája. 1946. március 12. Uo. 726.

³⁵ FARAGÓ László: Öngyilkos demokrácia. I. m. 84.

hogy 18–20 éves korában izmos, vonzó, egészséges magyar demokrata legyen lesz belőle.”³⁶

Azzal az elvvel, hogy a demokrácia csak a jogait a demokrácia érdekében felhasználókat illeti meg, a baloldali szociáldemokraták is egyetértettek. Horváth Zoltán a feladatot abban látta, hogy „a magunk most kiépülő rendszerét harcos, minden oldalra védekező demokráciává tegyük”. E harcos demokrácia feladata minden vonatkozásban az, hogy „a gazdasági és szellemi erőiben szegényebb tömegek jogait és biztonságát védje az erősebbekkel szemben”.³⁷ Justus az utcai demonstrációkat is a demokrácia megvédése fontos eszközének tartotta: „Amikor [...] a múlt erőivel szemben a harcot, az uccát emlegetjük, akkor nemcsak, hogy nem szegjük meg a demokratikus szövetséget, hanem ellenkezőleg, annak legfontosabb alapelvét hangsúlyozzuk és hajlandók vagyunk a demokrácia érdekében teljes erőnket alkalmazni.”³⁸

A szocializmusról és a népi demokráciáról

A Szociáldemokrata Párt elvetette a népi demokrácia fogalmát. A párt politikusai népi demokrácia helyett általában a munkásdemokrácia, a szociális demokrácia vagy egyszerűen csak a demokrácia kifejezést használták. Böhm Vilmos 1948-os visszaemlékezésében is azt írta, hogy kezdetben a népi demokrácia fogalmát Szakasitsék is úgy gúnyolták, mint bármelyik – úgymond – jobboldali társuk.³⁹

Justus Pál értelmetlen tautológiának tartotta a fogalmat: „Van talán nem »népi népuralom« is a »népi népuralommal« szemben?” Mint hangsúlyozta: a jelző mit sem ad a jelzett szó értelméhez – nemhogy pontosabbá tenné, hanem elvesz annak élességéből. A fogalomhasználatot azonban jellemző tünetnek tartotta: „...napjainkban éppen a demokrácia lényege, egyetlen értelme vált bizonytalanná, vagy forog veszélyben, ha a népuralom népi jellegét kell hangsúlyozni.”⁴⁰

Schiffer Pál hiányolta, hogy az MKP nem adja meg a népi demokrácia pontos meghatározását. Ennek hiányában az MKP társadalomépítési programja „metodikus kivetítését”, „a demokratikus fejlődés meghatározott irányát szolgáló napi politikáját” értette alatta.⁴¹

A Szociáldemokrata Párt demokráciafelfogásának legfontosabb eleme a demokrácia és szocializmus összekapcsolása volt. Ez a gondolat a felszabadulás után kezdettől fogva szerves része volt a párt nyilatkozatainak, politikai programjának. A *Népszava* újramegjelenése alkalmából adott pártve-

³⁶ SZAKASITS Árpád: i. m. 166–179.

³⁷ HORVÁTH Zoltán: Harcos demokrácia. I. m. 147–153.

³⁸ JUSTUS Pál: Szocialista politika. *Szocializmus*, 1946/10–11. 416.

³⁹ BÖHM Vilmos: *Másodszor emigrációban*. AB Függelék Kiadó, Budapest, 1985. 74.

⁴⁰ JUSTUS Pál: Demokrácia és szocializmus. I. m. 105.

⁴¹ SCHIFFER Pál: Koalíció és pártpolitika. *Szocializmus*, 1946/10–11. 441.

zetőségi nyilatkozat is leszögezte: „...a szociáldemokrácia programja: [...] a fokozatos társadalmi és gazdasági fejlődés útján akarunk eljutni a szocializmushoz. Hirdetjük és valljuk, hogy ennek a célnak az elérése érdekében mindenekelőtt meg kell teremteni a demokratikus Magyarországot...”⁴²

Az 1945 tavaszán kidolgozott pártprogram elfogadásának fontos lépése volt a májusi kibővített pártvezetőségi értekezlet. Az itt elfogadott határozat is rögzítette: „A Szociáldemokrata Párt mint a magyarországi ipari, mezőgazdasági és szellemi dolgozók harcos pártja a demokrácia legszélesebb alapján nyugvó államon belül küzd örök céljaiért, a dolgozók társadalmának felépítéséért, a szocializmusért.”⁴³

Az SZDP XXXIV. kongresszusán elfogadott akcióprogram is a fenti megfogalmazásokat erősítette meg. Eszerint: „A tőkés termelési rend és a belőle eredő igazságtalanságok, aránytalanságok és zavarok nem szűnnek meg azzal, hogy demokratikus intézmények létesülnek, s hogy az államkormányzatban a demokrácia elvei érvényesülnek, de [az SZDP] tudja azt is, hogy az igazságtalanságok, aránytalanságok, zavarok és ezek következményei lényeges mértékben csökkenhetnek, s mindenek fölött tudja azt, hogy a szocializmushoz a demokráciát át vezet az út. Ezért hirdeti őszintén és tisztán meggyőződéssel: ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért.”⁴⁴

A korlátozott demokrácia időszakában a párt ideológiájának és propagandájának állandó eleme volt a szocializmus mint elérendő cél nyílt megfogalmazása és összekapcsolása a demokráciával. Faragó László szerint a szociáldemokraták „a demokráciát ugyanolyan komolyan veszik, mint a szocializmust, amennyire a szocializmusból nem hajlandók engedni bármely taktikai, napi politikai előnyért, nem kaphatók arra sem, hogy önmaguk második lényegét, a demokráciát megtagadják”.⁴⁵

„A „ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért” jelszó tartalmazta, hogy az SZDP a demokráciát a szocializmushoz vezető út egy szakaszának fogta fel. „A demokrácia azt az átmeneti szakaszt jelenti, amelyben a dolgozó többség követeléseinek és a demokrácia tartósságának biztosítása céljából történő szerkezeti reformok a szocializmus előfeltételeit teremtik meg.” Erről Justus így írt: a szakasz eleje az „osztályfrontok szabad és világos kialakulása”, a végén az „osztálytudatosává vált tömegek, a dolgozó nép, a nagy többség teljes hatalmáért vívott harca” áll.⁴⁶ Hasonlóan vélekedett egy korábbi tanulmányában is: „Az igazi demokrácia pedig nem a társadalmi fejlődés vége, hanem egyik, bár igen fontos útszakasza; útszakasz a kizsákmá-

⁴² A felszabadított területek országos szociáldemokrata vezetőségének és a Népszava szerkesztőségének nyilatkozata a Népszava újramegjelenése alkalmából. Debrecen, 1945. január 26. In: *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai*. I. m. 57–58.

⁴³ A Szociáldemokrata Párt kibővített pártvezetőségi üléseinek határozata. 1944. május 10–17–24. Uo. 93.

⁴⁴ A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusán elfogadott akcióprogram (1945. augusztus 18–20.). Uo. 99–118.

⁴⁵ FARAGÓ László: Öngyilkos demokrácia. I. m. 82.

⁴⁶ JUSTUS Pál: Szocialista politika. I. m. 418.

nyolás megszüntetése, az osztályuralom megszüntetése, a szocializmus megvalósítása felé. Mint útszakasz át nem ugorható, mint a tömegek iskolája ki nem hagyható.” Az útszakasz harcokkal van tele, aminek nem a demokrácia az oka – e küzdelmeket „a tőkés társadalmi rend belső ellentétei” magyarázzák. Az átmeneti szakasz belső jellegén nem lehet változtatni, hiszen „a demokrácia története amúgy is szakadatlan harcok története”.⁴⁷

A „ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért” jelszó következő fontos értelmezése a Molnár János által *kettős kölcsönös feltételezettségnek* nevezett alapelv.⁴⁸ Ez jelenti egyfelől azt, hogy nincs demokrácia szocializmus nélkül, és azt, hogy a párt eme jelszavában egyszerre van jelen a demokrácia és a szocializmus időbeli és tartalmi-funkcionális elhatárolása és összekapcsolása. Az összekapcsolást Justus így értelmezte: „...a demokráciának egyetlen reális tartalma a népuralom teljes, osztatlan, korlátlan megvalósítása”, ami a többségi akarat végrehajtásán keresztül történik. A többség meg a dolgozó osztályokhoz tartozik, „harci mozgalmá és célja a szocializmus”, és nemcsak a „ködös távolban”, hanem az „aktuális napi politikai harcokban konkretizálódó” célja is ez. Másfelől „az osztály nélküli társadalom ad majd reális, megbonthatatlanul egységes tartalmat a demokráciának”.⁴⁹

Horváth Zoltán más megközelítésből jutott erre a következtetésre. Úgy vélte, hogy „teljes egyenjogúság csak abban a társadalmi és gazdasági rendszerben képzelhető el, amelyben az állampolgárok egymástól való függése megszűnt, tehát a szocializmusban”. Miként más baloldaliak, ő is a demokrácia átmenetiségét, eszközjellegét hangsúlyozta azzal, hogy „az adott gazdasági és politikai helyzetben” a kelet-európai felszabadult országokban a „közvetlen szocialista építőmunka” nem indítható meg, ezért „csak közvetett úton, a demokrácián keresztül közelíthetik meg céljukat”.⁵⁰

Horváth Zoltán ugyanitt a Szovjetunióról úgy írt, mint ahol „a demokráciának új, eddig ismeretlen formája és mértéke kezdett kialakulni”. Ez már nem is demokrácia, mert „a demokrácia mindenütt a tőkés polgárság uralmát jelenti”. „A teljes egyenjogúság tehát az az állapot, amikor nincs egymás fölött gyakorolt uralom – és helyes megjelölése az uralom nélküli társadalom, az akrácia.” Ilyen akrácia valósult meg a Szovjetunióban, ahol „nincs egymás fölé rétegzett osztályrendszer, hanem csak a dolgozók különféle kategóriáinak egymás melletti csoportosulása”. Így megvalósulhat „a nép egészének teljes és maradéktalan egyenjogúsága”.⁵¹

⁴⁷ JUSTUS PÁL: Demokrácia és szocializmus. *Szocializmus*, 1946/3–4. 106.

⁴⁸ MOLNÁR JÁNOS: A Szociáldemokrata Párt demokráciafelfogása. I. m. 168–175.

⁴⁹ JUSTUS PÁL: Demokrácia és szocializmus. I. m. 106.

⁵⁰ HORVÁTH ZOLTÁN: Harcos demokrácia. I. m. 151.

⁵¹ Uo. 150–151.

A demokráciára való nevelés

A szociáldemokratákat foglalkoztatták a demokrácia társadalmi feltételei is. Faragó László szerint a demokráciának demokratákat, a magyar demokráciának magyar demokratákat kell nevelnie: „...iskolával, sajtóval, de elsősorban példamutatással”.⁵² Ugyanerről (azaz arról, hogy a demokrácia teljes kiépítésének központi eleme, a szocializmus fontos előfeltétele az emberek, a tömegek demokratikus átnevelése) a párt úgynevezett jobboldalán gyakrabban és hangsúlyosabban foglalkoztak. „Meg kell erősíteni a szabadságra és a demokráciára való nevelést”; „...a demokrácia életkérdése a szabadságra való nevelés” – vallotta például Kéthly Anna.⁵³ „Át kell nevelnünk ennek a népnek az egyéneit alattvalókból állampolgárokká és a népet magát kasztkoba sorozott nyájcsoporthoz nemzetté” – írta Erdődy János –, mert „a nem demokratikus nép demokráciája, a kormányzáshoz nem értő nép uralma nem demokrácia”. Végkövetkeztetése is neveléscentrikus: „Kézen kell fognunk és négyzögletes, kerekeken guruló járókába kell állítanunk népünket, mint a járni tanuló gyermekeket, hogy megtanulja, hogyan kell használni izmait és közben össze ne törje magát. Nem parancs kell, hanem magyarázás és gondosság, nem vezényszó, hanem előrelátó és okos vezetés.”⁵⁴

A baloldal is fontosnak tartotta a demokráciára való nevelést, de csak a szükséges tennivalók egyikének látta. Schiffer Pál három fontos teendőt tartott szükségesnek a párt demokráciáért vívott harcában. Először „a demokratikus politikai jogok minél szélesebb kiterjesztését” kívánta úgy, hogy a jogok valójában a demokratikus fejlődést szolgálják, miközben kíméletlen harcot kell folytatni a demokratikus jogokkal visszaélők ellen. Másodsor: a dolgozó nép szellemi és technikai kultúráját a lehető legmagasabbra szükséges emelni, mert a „társadalom, a gazdaság fejlettsége, az emberek politikai érettsége elválaszthatatlan a megfelelő kulturális foktól”, tehát „értelmes, képzett, önállóan gondolkodó és ítélő embertömegre van szükségünk”. Harmadszor: „...a politikai és kulturális demokrácia kiterjesztése illúzió, ha a termelőeszközök tulajdonosai a kezükben levő hatalmat szabadon érvényesíthetik a dolgozók és a demokrácia ellenére.” Ezért „az ország gazdasági létét és a termelés folytonosságát biztosító termelési ágak az állam tulajdonában vagy legalábbis az állam hatékony ellenőrzése alatt legyenek”.⁵⁵

A korábban említett kettős kölcsönös feltételezettség felől nézve így nyilatkozott erről Szakasits: „A szocializmus mindent át akar venni a demokráciából, amit helyesnek, használhatónak tart és tapasztal. Ezt annál

⁵² FARAGÓ László: A demokrácia kilátásai. *Szocializmus*, 1946/3–4. 111.

⁵³ KÉTHLY Anna: i. m. 133.

⁵⁴ ERDŐDY János: Magyar demokrácia. I. m. 3–4. 48.

⁵⁵ SCHIFFER Pál: i. m. 442.

könnyebben teszi, mivel a szocializmus és a demokrácia eszmevilága között kisebb a szakadék, mint a demokrácia meg az arisztokrácia eszmevilága között. [...] A szocializmus azt vallja, hogy az értelem az ember legértékesebb tehetsége, tehát átmenti a polgári demokrácia szemléletéből az intellektualizmust. Minden egyes »kiművelt emberfő«⁵⁶ közelebb visz bennünket ahhoz az állapothoz, melyben egyre több és több lesz a szellemi arisztokrata, ami más szóval annyit jelent, hogy a szellemi arisztokratizmus demokratizálódik.”⁵⁶

Justus elképzelése szerint a szocializmusban – a szocializáció: a demokratikus gyakorlat terepeként – fontos szerepük lenne az üzemi bizottságoknak, a munkástanácsoknak és a szakszervezeteknek is.⁵⁷

Az SZDP és az MKP demokráciafelfogásának összevetése

Érdeemes röviden kitérni arra, hogy mi volt a különbség a két munkáspárt: a szociáldemokraták és a kommunisták demokráciafelfogása között.⁵⁸ A demokráciát mind a kettő – közös ideológiai gyökerük, a marxizmus alapján – történetileg változó, konkrét kategóriaként fogta fel. Mindkét párt közös célja a szocializmus volt, ám a felszabadulás időszakától fogva ezt csak az SZDP propagálta nyíltan, míg az MKP (stratégiájában) csak 1946 őszétől, III. kongresszusától hirdette meg ezt mint közvetlen célt.

Megegyezett a két párt felfogása abban, hogy a felszabadulás folyamatában megteremtett politikai rendszer a klasszikus polgári demokráciákkal összevetve még nem demokrácia. 1945 nyarától közös volt az a megközelítés is, hogy jó esély van ezen javítani.

Mindkét párt bírálta a polgári demokrácia hiányosságait, amelyben a jogegyenlőség formalitását a tőkés gazdasági viszonyok, a tőke működési mechanizmusa eredményezi. Éppen ezért gondolták úgy: a gazdasági demokráciát kell megteremteni. A weimari demokrácia bírálatát az SZDP végezte el alaposabban, az MKP elsősorban csak agitációs érvként, a veszélyforrások illusztrálására használta Weimar példáját.

Mindkét párt deklarálta a klasszikus polgári szabadságjogok kiterjesztését. Azt az álláspontot képviselték, hogy a reakció elleni harcot és a demokrácia kiterjesztését össze kell kapcsolni egymással, valamint ezeket az újjáépítés konkrét feladataival. Ezzel összefüggésben fogalmazódott meg a demokrácia védelmének azonos platformja: a demokráciában csak a demokratákat illetik meg a szabadságjogok, a demokrácia ellenségeit ki kell zárni a demokratikus jogokból.

⁵⁶ SZAKASITS Árpád: i. m. 177.

⁵⁷ JUSTUS Pál: Vita a szocializmus elvi kérdéseiről. *Szocializmus*, 1947/7–11. 305–316.

⁵⁸ A kommunista párt demokráciafelfogásáról lásd HUBAI László: Az MKP és a korlátozott demokrácia (1944–1947). In: FEJL István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 273–295.

Az MKP demokráciafelfogásának központi eleme a népi demokrácia koncepciója volt, amelyet az SZDP nem fogadott el. A közvetlen demokrácia kérdései csak a kommunista párt felfogásában szerepeltek, ám ott elsősorban a hatalomra történő nyomásyakorlás politikai technikájaként.

A szocializmushoz való eljutást ekkor, hivatalos és nyilvánosságnak szánt dokumentumaikban, kijelentéseik szerint mindketten proletárdiktatúra nélkül képzelték el. Az értelmezésben azonban jelentős különbségek mutatkoztak. Az SZDP elutasította mindenféle diktatúra létjogosultságát. Az MKP interpretációja szerint „most” proletárdiktatúra nélkül is el lehet jutni a szocializmushoz. Nem hagyott viszont kétséget afelől, hogy ha a viszonyok megváltoznak, akkor a szocializmushoz való eljutás útja-módja is megváltozhat.